

مُحَلِّك

جایگاه عرفا و عارفان
در شعر و ادب و هنر

کتابخانه علی اکبر شویب کلاپی

انتشارات مولی

سرشناسه : شوپکلائی، علی اکبر، ۱۳۴۷-
عنوان و نام پدیدآور : صلح کل، جایگاه عرفان ابن عربی در شعر بیدل دهلوی/علی اکبر شوپکلائی

مشخصات نشر : تهران: مولی، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری : ده، ۲۷۰ ص.

شابک : 978-600-339-118-5

وضعیت فهرست نویسی : فیا

یادداشت : کتابنامه، ص ۲۵۷.

عنوان دیگر : جایگاه عرفان ابن عربی در شعر بیدل دهلوی.

موضوع : بیدل دهلوی، عبدالقادر بن عبدالخالق، ۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ق. -- نقد و تفسیر

موضوع : ابن عربی، محمد بن علی، ۵۶۰ - ۶۳۸ ق. -- عرفان

Mysticism -- Ibn al Arabi موضوع :

موضوع : شعر فارسی -- قرن ۱۲ ق. -- تاریخ و نقد

Persian poetry -- 18th century -- History and criticism موضوع :

موضوع : شعر عرفانی فارسی -- قرن ۱۲ ق. -- تاریخ و نقد

Sufi poetry, Persian -- 18th century -- History and criticism موضوع :

عرفان در ادبیات

Mysticism in literature موضوع :

رده بندی کنگره : PIR۶۶۵۵

رده بندی ده کلاسیک : ۸۱۹/۱۱

شماره ثبت کتابخانه ملی : ۵۸۸۰۵۷۰۰

انتشارات مولی

تهران: خیابان انقلاب-چهارراه ابوریحان-شماره ۱۱۵۸، تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۰۹۲۴۳، ۰۲۱-۶۶۴۰۰۰۷۹

سایت: www.molapub.com • اینستاگرام: molapub • تلگرام: molapub • ایمیل: molapub@yahoo.com

صلح کل، جایگاه عرفان ابن عربی در شعر بیدل دهلوی

دکتر علی اکبر شوپکلائی • ویراستار: مهناز رئیس زاده

چاپ اول: ۱۳۹۸=۱۴۴۱ • ۵۲۰ نسخه • ۳۱۷/۱
۹۸

شابک: ۵-۱۱۸-۳۳۹-۶۰۰-۹۷۸-978-600-339-118-5

طرح جلد: علی اسکندری • حروفچینی: دریاچه کتاب • چاپ: ایران مصور • صحافی: نوری

کلیه حقوق مربوط به این اثر محفوظ و متعلق به انتشارات مولی است

انتشارات مولی
۷۰۰۰۰۰ ریال

فهرست مطالب

هفت	پیش‌گفتار
۱	۱. سرفاز
۱۰	۲. زندگی ابن عربی
۲۴	۳. زندگی بیدل ابن عربی
۳۹	۴. وحدت وجود
۵۲	۵. تمثیلات وجودی در سزلیار و رباعیات بیدل
۶۹	۶. وحدت ادیان
۹۶	۷. آفرینش
۱۳۹	۸. وجود خیالی
۱۶۰	۹. انسان
۱۷۶	۱۰. پارادوکس‌ها و تضادات
۲۴۳	۱۱. عشق
۲۵۷	فهرست منابع
۲۶۵	فهارس

پیش‌گفتار

کاروان حله‌ی شعر فارسی از قرن سوم تا قرن یازدهم پستی و بلندی‌های بسیاری را گذراند است. آوج و فروود دوره‌های مختلف دارای ویژگی‌هایی است که آنها را از هم جدا می‌کند. این ویژگی‌ها که به صورت مکرر و با بسامد پُرطنین در شعر یک شاعر یا در شعر شاء آن یک دوره نمود پیدا می‌کند، ویژگی‌های سبکی نامیده می‌شود. سبک، همان‌نگ و همان‌تنی است که در شعر کسی وجود دارد. عوامل سبک‌ساز در دو حوزه‌ی «دور» و «معنا» تجلی پیدا می‌کند و در هر دو حوزه، وجود بعضی ویژگی‌ها که به طور اتفاقاً، با آشنایی حضور دارد جزء ویژگی‌های سبکی به حساب نمی‌آید؛ بلکه بسامد پُرطنین چشمگیر یک عنصر سبک را می‌آفریند. «در علم سبک‌شناسی در مطالعه‌ی «نرم» و «انحراف» از «نرم» بودن یا نبودن یک عنصر یا چند عنصر، آن‌قدر اهمیت ندارد که بسامد آن عنصر با تمام نزاع‌هایی که سبک‌شناسان معاصر دارند؛ به گونه‌ای که یکی می‌گوید: سبک، هندی از خاقانی شروع می‌شود، یکی می‌گوید: از فغانی و دیگری می‌گوید: از «...» همه نتیجه‌ی بی‌اطلاعی از همین مسأله‌ی نقش فرکانس یا بسامد در تحلیل‌های سبکی است»^۱. با این توضیح نتیجه می‌گیریم سبک هندی، سبکی مستقل و دارای ویژگی‌هایی با بسامد چشم‌گیر است که به شاعران این دوره، در میان دوره‌های مختلف شعر فارسی تشخص داده است. این عوامل تشخص در شعر شاعران مختلف، متفاوت است. سبک هندی و تشخص‌های ایجاد شده در آن کوششی برای بازسازی و نو سازی

بنای نظم فارسی بود که به وسیله‌ی فردوسی‌ها پی افکنده شده بود و در دوره‌ی تیموری به بیمار در حال احتضار می‌مانست. «اسلوب هندی، به طور طبیعی نتیجه‌ی گریز از ابتدالی است که در عصر تیموری بر شعر فارسی حاکم بوده است و این گریز از ابتدال در ادای معانی و تصویرهای ذهنی شاعران در شعر صائب و کلیم به نسبت روزگارشان، از روشنی و اعتدالی برخوردار است و با اندکی فاصله‌ی زمانی در شعر بیدل به گونه‌ای درآمده که امروز خواننده‌ی آگاه را نیز دچار شگفتی می‌کند^۱». شاعران سبک هندی از جمله بیدل کوشش می‌کردند تا شعر نیم‌مرده‌ی دوره‌ی تیموری را احیا کنند و در این راه با خلق مضمون، بر پیکر شعری که از تکرار مضمون به زبان «سودکل»^۲ همان شده بود و به «رستاخیز کلمات» نیاز داشت روح حیات دمیدند. تمام شگرهای این شاعران در همین مسیر بود. شگردهایی که بعدها با افراط سبب دلزدگی باضی ادیبان و منجر به تولّد نهضت بازگشت شد. شگردهای مهم این سبک، بهره‌گیری از اسلوب معادله، حس‌آمیزی، تشخیص، تصویرهای پارادوکسی، ترکیب‌سازی‌های خاص، برپایی کیری از فرهنگ و زبان عامیانه، تکرار قافیه، خلق ردیف‌های تازه و روش‌های دیگر که همه و همه فقط یک مقصد را دنبال می‌کرد: خلق مضمون تازه.

یکی از مهم‌ترین امکانات خلق مضمون تازه، به کارگیری فرهنگ عرفانی بود. فرهنگ عرفانی رایج در این دوره، مکتب وحدت وجود ابن عربی است. این مکتب به نحوی گسترده ایران و هندوستان و دیگر مناطق جهان اسلام را تحت تأثیر خود قرار داده بود. بیدل اما از این مکتب و موضوعات آن فقط برای معین‌سازی استفاده نکرده، بلکه این نگرش در اندیشه‌ی بیدل درونی شد و همانند مولوی، شعر در خدمت بیان دریافت‌های شهودی و اعتقادی قرار گرفت. هرچند هر حالت عاطفی در بیدل و شعر و اندیشه‌ی وی به اندازه‌ی مولوی نباشد.

از ویژگی‌های مهم سبک کلام بیدل، ابهام و پیچیدگی آن است. راه بردن به عالم معانی شعر بیدل کار آسانی نیست. رازگشایی از شعر او نیازمند آگاهی از زبان و

اندیشه‌ی اوست. شعر او شعر رمز و ابهام است. یکی از مهم‌ترین دلایل ابهام در شعر بیدل اندیشه‌ای است که او می‌خواهد بیان و تحلیل کند. گزارشی که بیدل از سیر روحی و ذهنی می‌دهد موجب دیریابی پیام اوست. این پیام همان تجربیات عرفانی او بر اساس نگرش وحدت وجودی است.

بیدل شاعری اندیشمند و متفکری بزرگ است. اگر با مؤلفه‌های عرفان و تصوف اسلامی و زبان آن آشنا باشیم و به اشعار و آثار بیدل نگاه کنیم، می‌بینیم موضوعی که شکل گسترده بر تمام آثار او سایه افکنده، تفکر عرفانی است. حتی مضامین و اصول شعرش نمکی از عرفان دارد؛ آن‌هم با گرایش وحدت وجودی این‌غری و پیرون او. غزلیات عارفانه‌ی او نغمه‌هایی آکنده از معانی تازه و اندیشه‌هایی دقیق است. طبعی لطیف و گرمی‌های احساس به‌طور محسوسی در سراسر سخن وی موج می‌زند. «باید این شناخت محتوای عرفانی شعر بیدل یکی از مقدمات ضروری شناخت سبک شری است. تلاش ما معرفتی این بُعد از کار بیدل و بیدل‌شناسی و در واقع شناخت سبک هندی است.

بی‌گمان سبک هندی پدیدمانی جالب، تمایز است که به رغم ستیزه‌های فراوانی که با آن شده است، هم‌چنان پویا و زنده است. در تاریخ شعر فارسی سابقه‌ای این چنین نظام‌مند و شناسنامه‌دار برای مبارزه با سبک وجود ندارد که در نهضت بازگشت ادبی، بزرگان شعر و ادبیات به پیام علیه سبک هندی برخاسته‌اند. شعر هندی پس از حمله‌های شدید و بنیان‌برافکن مدتی در سکوت و خاموشی در سرزمین ایران سپری کرد و هم‌چون آتش زیر خاکستر، آرام آرام به حلقه کشید و خودنمایی کرد و در برابر نهضت بازگشت، اگر از سر انصاف بنگریم، بی‌روز میدان است. جلوه‌ی این پیروزی و خودنمایی همین است که امروزه شعر سبک هندی در عرصه‌ی علمی ادبیات معاصر به عنوان بخش فعال تاریخ ادبیات فارسی مورد توجه و اقبال ادیبان قرار گرفته است، اما نهضت بازگشت به دلیل اساس‌نامه‌ی خود که بنیاد بر تقلید داشت هر روز ناپیدتر و خاموش‌تر می‌شود. این ستیز و کشمکش به

پیروزی آن طرفی ختم شد که فرزند خصال خویشتن بود و بر فضل پدر تکیه نکرده بود. در میان اشعار شاعران این سبک اگرچه افراط کاری‌هایی وجود دارد که ذوق سلیم آن را نمی‌پسندد؛ اما حجم بسیار گسترده‌ای از آن در معنی و مفهوم شعر ناب، قابل بررسی و توجه است. اشعاری که تا عمق جان یک شعر شناس نفوذ می‌کند، ذوق و احساس را برمی‌انگیزد و زیبایی هنری را جلوه می‌دهد؛ آن زیبایی که در شعر شاعران قبل و بعد از سبک هندی تجربه و دیده نشده است.

طرح موضوعات وحدت وجود در شعر بیدل سبک ویژه‌ای به شعر او داده که آن را از شعر دیگر شاعران سبک هندی متمایز کرده است. تمثیلات و تصویرهای شاعرانه‌ای که اصل هنر در این مباحث و مسائل است، ویژگی ابهام شعر بیدل را عمیق‌تر کرده و حساسی فاضلی به آن بخشیده است.